

УДК 346.12:34.03

А. М. Апаров

доктор юридичних наук, доцент

А. А. Ничипоренко

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Статтю присвячено аналізу господарсько-правової відповідальності як правового засобу впливу на учасників організаційно-господарських відносин. Окреслено коло суб'єктів, до яких застосовують господарські санкції як міру, форму й засіб впливу на інтереси учасників цих відносин, у тому числі розкрито механізм відповідальності органів державної влади, наділених господарською компетенцією, виявлено основні проблеми застосування господарських санкцій. Сформульовано деякі позиції щодо вдосконалення законодавства з регулювання відповідальності в організаційно-господарських відносинах.

Ключові слова: організаційно-господарські відносини, суб'єкт господарювання, організаційно-господарські зобов'язання, організаційно-господарська відповідальність, організаційно-господарські санкції, відшкодування збитків, неустойка, заходи оперативного впливу, адміністративно-господарські санкції, підстави відповідальності.

На сучасному етапі розвитку відносин у сфері господарювання в Україні набувають актуальності питання характеристики відповідальності окремих суб'єктів господарської діяльності у сфері організаційно-господарських відносин. Це зумовлено, насамперед, наявністю систематичної неправомірної поведінки (у тому числі зловживання своїм становищем) посадових осіб уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарювання в системі організаційно-господарських відносин зокрема.

З прийняттям 16 січня 2003 р. Господарського кодексу України (далі – ГК) відповідальність у сфері господарювання набула системної, інституційної форми, що забезпечило більш послідовне регулювання різних аспектів господарських відносин. Однак формально-логічне тлумачення змісту норм, об'єднаних в інститут господарсько-правової відповідальності, вказує на законодавчу неврегульованість механізму застосування санкцій до учасників організаційно-господарських відносин. Спроби усунути законодавчі прогалини неодноразово робили господарські та адміністративні суди різного рівня, проте неоднаковий підхід у вирішенні аналогічних спорів лише ускладнив застосування окремої групи норм господарського законодавства. Значною мірою неоднозначність застосування відповідальності в організаційно-господарських відносинах зумовлена намаганням суб'єктів господарського права адаптувати конкретну санкцію до власних інтересів без урахування специфіки підстав і функцій її реалізації.

Підґрунтям цієї проблеми є відсутність чітких критеріїв визначення меж господарсько-правової відповідальності, у тому числі співвідношення нормативного й договірних способів встановлення санкцій.

Чинна в Україні модель правового регулювання організаційно-господарських відносин потребує істотної розробки порядку й умов застосування конкретних правових засобів, насамперед господарсько-правової відповідальності. Доктринального обґрунтування вимагають як особливості встановлення, зміни й реалізації конкретних її форм, так і уточнення загального понятійного апарату інституту відповідальності для того, щоб закріплена в законі чи договорі санкція відповідала охоронюваному суб'єктивному праву. Для забезпечення налагодженої, послідовної, логічно пов'язаної роботи всіх інструментів господарського правопорядку нагальною потребою сьогодення є розробка конкретних пропозицій з удосконалення чинного законодавства в частині регулювання відповідальності в організаційно-господарських відносинах [3; 4].

Зазначену проблематику вивчали такі науковці, як: С. С. Алексєєв, О. А. Беяневич, О. П. Віхров, О. А. Заярний, І. В. Лукач, В. К. Мамутов, О. М. Перунова, С. В. Селезень, В. А. Січевлюк, О. В. Шаповалов, Н. М. Шевченко, В. С. Щербина та ін.

Подальше дослідження організаційно-господарської відповідальності пов'язано з необхідністю належного правового забезпечення ефективності цих відносин у господарському житті.

Метою статті є аналіз господарсько-правової відповідальності як важливого

правового засобу впливу на учасників організаційно-господарських відносин.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин у процесі застосування організаційно-господарської відповідальності.

Предметом дослідження є підстави, зміст і види господарсько-організаційної відповідальності.

Згідно із ч. 6 ст. 3 ГК, організаційно-господарські відносини – це відносини між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Як зазначає О. П. Віхров, не можна вважати суб'єктом організаційно-господарських повноважень орган державної влади або місцевого самоврядування, який безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єктів господарювання, зокрема, Верховна Рада України, Президент України, і саме в цьому полягає відмінність між поняттям органу керівництва економікою, яке склалося в теорії господарського права, і сучасною законодавчою категорією суб'єкта організаційно-господарських повноважень. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування є органами господарського керівництва й одночасно наділені організаційно-господарськими повноваженнями щодо конкретних суб'єктів господарювання. Суб'єктами організаційно-господарських повноважень виступають у відповідних відносинах об'єднання підприємств, національні й державні акціонерні компанії, а також наділені окремими організаційно-господарськими повноваженнями певні види суб'єктів господарювання [2, с. 14].

Господарсько-правова відповідальність є комплексним правовим інститутом господарського права, предметом регулювання якого є господарські правопорушення.

Ця відповідальність може бути визначена як правовідносини, які виникають унаслідок вчинення господарського правопорушення між суб'єктами господарювання або між суб'єктом господарювання та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, у результаті чого суб'єкт господарювання або орган державної влади, винний у вчиненні правопорушення, зазнає несприятливих наслідків майнового або організаційного характеру, які передбачені господарсько-правовими санкціями. Застосування господарських санкцій має гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання (ч. 2 ст. 216 ГК) [5].

Господарсько-правова відповідальність настає лише за наявності комплексу відповідних підстав, закріплених у законі.

У господарському праві розрізняють юридичні та фактичні підстави господарсько-правової відповідальності.

Юридичні підстави – той правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну та передбачає за неї форму й розмір відповідальності: такими підставами в господарському праві є закон і договір.

Фактичні підстави – це ті життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні (тобто протиправна поведінка). Такі ситуації називають складом господарського правопорушення. Склад господарського правопорушення залежить від виду господарсько-правової відповідальності [6].

Щодо класифікації господарських санкцій, то загальноприйнятою в навчальній літературі є класифікація господарських санкцій на такі види: відшкодування збитків; сплата неустойки; конфіскація як вид господарсько-правових санкцій; господарсько-адміністративні штрафи; оперативно-господарські санкції; планово-розрахункові (оціночні) санкції; господарсько-організаційні санкції.

У ГК України класифікацію санкцій здійснено іншим способом. Згідно із ч. 2 ст. 217 ГК, у сфері господарювання застосовують такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

Таким чином, ГК України розрізняє види господарських санкцій залежно від способу впливу та механізму їх реалізації, а також від економічного й правового результату, на який вони спрямовані, тобто відповідно до їх функціонального спрямування.

Згідно із ч. 3 ст. 217 ГК, крім зазначених господарських санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовують адміністративно-господарські санкції. Згідно із ч. 1 ст. 238 ГК, за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Глумачення цих норм дає змогу діяти висновку, що адміністративно-господарські санкції є одним з видів господарських санкцій. Вони спрямовані на охорону правовідносин суб'єкта господарювання та органів державної влади й місцевого самоврядування.

Під час застосування цього виду санкцій використовують владні й адміністративно-

розпорядницькі функції відповідних державних органів, а стягнення з порушників проводять не на користь їх контрагентів, а до державного бюджету чи до бюджетів органів місцевого самоврядування [4, с. 175].

У механізмі правового регулювання господарських відносин норми про відшкодування збитків органами державної влади та місцевого самоврядування, наділеними організаційно-господарськими повноваженнями, не набули самостійного інституційного виразу. Віднесення органів державної влади та місцевого самоврядування положеннями ГК до складу суб'єктів господарсько-правової відповідальності зумовило поширення на них загального принципу господарсько-правової відповідальності – відшкодування завданих збитків у повному обсязі. Дія цього принципу передбачає право суб'єкта господарювання вимагати відшкодування як реальних втрат, так і неoderжаного доходу, викликаного вчиненням правопорушення органом, наділеним господарською компетенцією. Суб'єкт господарювання, якому завдані збитки, має право проводити їх підрахунок, починаючи з останньої дати вчинення управлінських, організаційно-господарських дій, віднесених до компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування.

Юридичною підставою права на відшкодування збитків є факт порушення норм закону чи умов організаційно-господарського договору органом, наділеним організаційно-господарськими повноваженнями. Специфіка відшкодування збитків органами державної влади та місцевого самоврядування, наділених організаційно-господарським повноваженнями, виявляється в безвинній відповідальності цих суб'єктів.

Однією з найпоширеніших господарських санкцій, що застосовують при порушенні організаційно-господарських зобов'язань, є неустойка. У господарських відносинах неустойкою (штрафом, пенєю) визнається господарська санкція, встановлена в твердому розмірі чи відсотковому відношенні до ціни невиконаного чи неналежним чином виконаного зобов'язання, чи у кратному розмірі до вартості товарів, робіт і послуг грошова сума, яку суб'єкт господарювання зобов'язаний сплатити управленій стороні за порушення ним господарського зобов'язання. Чинне законодавство майже не містить спеціальних норм, присвячених проблемам стягнення неустойки в організаційно-господарських відносинах [3, с. 22].

Для встановлення пені як виду неустойки за порушення організаційно-господарських зобов'язань її розмір повинен визначатися у твердій формі (відсотковою ставкою НБУ, мінімальною заробітною платою), а періодичність нарахування повинна залежати від строків вчинення організаційно-господарських, управлінських дій, за невиконання яких передбачена відповідна сан-

кція. В організаційно-господарських відносинах неустойка встановлюється переважно у формі штрафу, визначеного у твердому розмірі чи відсотковому співвідношенні до ступеня виконання зобов'язання [7].

За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції, які використовують сторони зобов'язання в односторонньому порядку, тобто заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або запобігання порушенням зобов'язання.

До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором.

Оперативно-господарські санкції застосовують незалежно від вини суб'єкта, що порушив господарське зобов'язання.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовують стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. На думку О. А. Заярного, заходи оперативного впливу через видові особливості та призначення не належать ні до господарсько-правової відповідальності, ні до санкцій [3].

Також слід погодитися з його думкою щодо окремих адміністративно-господарських санкцій організаційного характеру, як-то: скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання, анулювання дії ліцензії, зупинення діяльності суб'єкта господарювання порожжують виникнення нових організаційно-господарських відносин, у межах яких на їх учасників покладається виконання обов'язків з усунення наслідків правопорушення.

Слід додати, що порядок застосування цих санкцій з одночасним відшкодуванням завданих правопорушенням збитків, з тим уточненням, що реалізація цих санкцій не повинна порушувати встановлений порядок управління господарською діяльністю, породжувати більш негативні результати, ніж завдані. При цьому застосування адміністративно-господарських санкцій поряд із відшкодуванням збитків припускає поєднання судового й адміністративного порядку реалізації санкцій [4].

Висновки.

1. Загалом організаційно-господарські відносини в сучасній господарсько-правовій теорії та науці розглядають як один з основних видів господарських відносин, який має базисний характер.
2. Характерними рисами організаційно-господарських відносин є те, що вони:
 - складаються у процесі управління (організації, регулювання, керівництва) господарською діяльністю загалом;

- сторонами цих відносин виступають, з одного боку, суб'єкти, які здійснюють таке управління (суб'єкти організаційно-господарських повноважень, у тому числі органи державної влади та місцевого самоврядування), а з іншого – власне сам об'єкт організаційно-господарських повноважень – суб'єкт господарювання, який певним чином підпорядкований суб'єкту організаційно-господарських повноважень.
3. Підставами відповідальності у сфері організаційно-господарських відносин є група фактів (фактичний склад) юридичного та фактичного характеру.
 4. З метою усунення законодавчих прогалин пропонуємо ч. 8 ст. 225 ГК викласти в такій редакції: "Склад збитків, завданих суб'єкту господарювання неправомірними діями або бездіяльністю, у тому числі виданням незаконного нормативно-правового акта органами державної влади та місцевого самоврядування у процесі реалізації ними господарської компетенції, визначається з урахуванням приписів ч. 1 ст. 225 ГК". Окрім цього, ч. 4 ст. 225 ГК необхідно доповнити нормою такого змісту: "При встановленні остаточного розміру збитків суд повинен виходити з цін, які існували на день винесення органом, наділеним господарською компетенцією, рішення про встановлення організаційно-господарського зобов'язання, виконання якого призвело до виникнення неправомірних збитків. Разом з тим в організаційно-господарських відносинах за участю органів, наділених господарською компетенцією, реалізація права сторін зобов'язання погодити наперед розмір збитків, які підлягатимуть відшкодуванню, ч. 5 ст. 225 ГК не допускається".
- На підставі проведеного дослідження ми цілком погоджуємося з О. А. Заярним, який запропонував такі зміни до чинного законодавства:
- а) назву гл. 26 "Штрафні та оперативно-господарські санкції" змінити на "Неустойка і заходи оперативного впливу у сфері господарювання";
 - б) у ч. 2 ст. 20 та ч. 2 ст. 217 ГК слова "штрафні санкції" замінити на "неустойка" із внесенням відповідних змін по змісту інших норм ГК;
 - в) статтю 230 ГК викласти в такій редакції: "1) Неустойкою (штрафом, пенєю) в господарських відносинах визнається господарська санкція, встановлена в твердому розмірі чи відсотковому співвідношенні до суми невиконаного або неналежним чином виконаного зобов'язання, чи у кратному розмірі до вартості товарів, робіт та послуг, грошова сума, яку суб'єкт господарювання зобов'язаний сплатити управленій стороні за пору-

шення ним господарського зобов'язання; 2) учасником господарських відносин, з якого може стягуватися неустойка, є суб'єкт господарювання, що вчинив господарське правопорушення, а в передбачених законом чи договором випадках також споживачі; 3) якщо інше прямо не передбачено законом, розмір неустойки за порушення організаційно-господарського зобов'язання визначається його сторонами з урахуванням характеру й обсягу виконання організаційно-господарських, управлінських дій, строку їх виконання, понесених витрат, інших обставин, визначених в умовах організаційно-господарського договору; 4) якщо господарський договір не містить умов про ціну зобов'язання або така умова прямо не впливає з його змісту, сторони мають право погодити інший критерій встановлення розміру неустойки, що відповідає характеру порушення і не суперечить сутності договору; 5) питання застосування неустойки, не врегульовані ГК, регулюються положеннями ЦК, якщо вони прямо не суперечать нормам ГК" [3].

Таким чином, вивчення цієї проблеми у зв'язку з існуючим наміром України вступити до Європейського Союзу показало, що це завдання хоча й не просте, але цілком вирішуване, якщо внести належні зміни до законодавства України та виробити єдині підходи до наукового обґрунтування цього правового явища.

Список використаної літератури

1. Господарський Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18; № 19–20; № 21–22. – Ст. 144.
2. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. П. Віхров. – Донецьк, 2009. – 35 с.
3. Заярний О. А. Відповідальність в організаційно-господарських відносинах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О. А. Заярний. – Київ, 2011. – 27 с.
4. Шевченко Н. М. Господарсько-правова відповідальність та господарські санкції / Н. М. Шевченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – 433 с.
5. Перунова О. М. Підприємницьке (господарське) законодавство [Електронний ресурс] / О. М. Перунова, С. В. Селезень. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/37819/>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=71934&pg=11>.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/6/345/8324.html>.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2015.

Апаров А. М., Ничипоренко А. А. Основания ответственности в организационно-хозяйственных отношениях

Статья посвящена анализу хозяйственно-правовой ответственности как правового средства воздействия на участников организационно-хозяйственных отношений. Рассматривается круг субъектов, к которым применяются хозяйственные санкции как мера, форма и средство воздействия на интересы участников этих отношений, в том числе представлен механизм ответственности органов государственной власти и местного самоуправления. Также предложены некоторые позиции относительно усовершенствования законодательства в части регулирования ответственности в организационно-хозяйственных отношениях.

Ключевые слова: организационно-хозяйственные отношения, субъект хозяйственного права, организационно-хозяйственное обязательство, организационно-хозяйственная ответственность, организационно-хозяйственные санкции, возмещение убытков, неустойка, меры оперативного воздействия, административно-хозяйственные санкции, основания ответственности.

Aparov A., Nychyporenko A. Basis of Liability in the Organizational-Commercial Relations

Article sanctified to economy-legal responsibility, as legal means of influence at the participants of organizationally-economic relations. The paper investigates the questions of the legal nature of organizational and economic powers

It outlines the circle of subjects to which economic approvals are used as a measure, form and means of influence, on interests of participants of these relations, including, exposes the mechanism of responsibility of the public authorities provided with an economic competence, finds out the basic problems of application of economic approvals. Some positions are also formed in relations to the improvement of legislation in part of adjusting of responsibility in organizationally-economic relations for providing of the successive, logically constrained work of all instruments of economic law and order adjusted.

On the basis of current legislation the grounds of economy-legal responsibility are certain. The problems of application of such universal form of responsibility are analysed, as reimbursement of losses, determination of essence and setting of measures of operative influence, application of administrative approvals to the participants of organizationally-economic relations, their role is certain in providing of economic law and order. Also paid attention to the problems of application of forfeit in these relations.

It points to importance of decreasing quantity economical offences doing by country government agency and local authorities wick are provided economical competenses and increasing quantity of accidents by using sanctions to this subjects and providing these offenses and in some casual doings to neutralize available negative economical results and don't admit their repeating in future.

Key words: organizationally-economic relations, the subject of Commercial law, organizationally-economic commitment, organizationally-economic responsibility, organizational-economic sanctions, compensation of losses, penalties, forfeit, the measures of the operational impact, administrative sanctions, the basis of liability.